

Секция № 5 Функциональное описание естественного языка и его единиц
УДК 811.111

Швачко Светлана Алексеевна, доктор филологических наук, профессор,
заведующий кафедрой теории и практики перевода Сумского государственного
университета

Кобякова Ирина Карповна, кандидат филологических наук, доцент,
заведующий кафедрой германской филологии Сумского государственного
университета

СЕМАНТИЧЕСКАЯ НАПОЛНЯЕМОСТЬ ТЕРМИНОВ РАЗНЫХ СИСТЕМ

В статье исследуются дистинктивные черты терминов на материале слов меры и веса, с одной стороны, и метазнаков переводоведения, с другой. Формализация семантического наполнения сравниваемых групп объективирует параметры их терминологичности.

Ключевые слова: термины, метазнаки, перевод, формализация, семантическая наполняемость.

СЕМАНТИЧНЕ БУТТЯ ТЕРМІНІВ РІЗНИХ СИСТЕМ

У статті осмислюються ознаки термінів на матеріалі слів міри та ваги, з одного боку, та метазнаків перекладознавства, з іншого. Формалізація семантичного наповнювання порівнюваних груп об'єктивує їх параметри на теренах термінологічного буття.

Ключові слова: терміни, метазнаки, переклад, формалізація, семантичне наповнення.

SEMANTIC CHARGE OF TERMS IN DIFFERENT SYSTEMS

The article in question deals with terms of two contrasted systems – the words of weight and measure, on the one hand, and metasigns of translation, on the other. The formal approach of the semantic charge of the both groups verifies the parameters of the terminological units.

Key words: terms, metasigns, translation, formalization, semantic charge.

Як й іншим семіотичним знакам, термінам (**об'єкт дослідження**) притаманне семантичне наповнення, за характером представленості якого (**предмет дослідження**) вони відрізняються від нетермінів. **Актуальність** обраної теми об'єктивується сьогоденними тенденціями до інтенсивного термінотворення [2], а також фокусуванням уваги лінгвістів на кореляції проблем концептуалізації та категоризації [1]. Матеріалом дослідження слугують дефініції термінів різних парадигм, а саме: квантитативних одиниць, номінацій поняття ГУМОР та позначень різновидів перекладу. Спільні риси термінів об'єктивується їх причетністю до терміносистем та наявністю параметризації корелюючих одиниць. До «абсолютних» термінів тяжіють (на думку А.Є. Супруна) числівники. Семантика кожного числівника (назви цілого числа) на одиницю більше попереднього. Пор.: $Ч_n = Ч_{n-1} + 1$ ($9 = 8 + 1$; $8 = 7 + 1$; $7 = 6 + 1$) [5]. Проблема терміна та його системи набуває все більшого висвітлення у мовознавстві [2]. Якщо у п'ятдесяті роки теорії термінології «лінгвісти майже не торкались у своїх дослідженнях» (Піотровський), то п'ятнадцять років поспіль термінологія починає інтенсивно розроблятися дослідниками.

Проблема терміна та термінології входить у теорію загального мовознавства, з'ясування поняття терміна зближує лінгвістику із загальним мовознавством, надає можливості простежити мовну еволюцію, дію екстралінгвальних факторів і типологічних закономірностей у різних мовних системах. Дослідження природи терміна як особливого типу слова збагачує та розширює знання про слово та мову [1; 2].

Співвіднесеність терміна з мовою та термінологією – верифікує положення «слуги двох панів». Але терміни не тотожні звичайним словам (пор. *terminus* лат. «кордон»). Термін відрізняється, відмежовується від слів-нетермінів. Указати на межу між словами та термінами, на їх демаркаційну лінію – означає виділити термінологічне поле, що має в собі n -кількість інших часткових мікрополів, дати набір диференціальних ознак термінів [5]. До термінів та термінології висувається чимало вимог. Кожен термін, передбачається, мав бути точним, однозначним (моносемантичним),

корелювати з певним поняттям, позначатися стабільністю узусу, бути по можливості коротким у мові терміносистеми. Маркер системності терміна приймається як аксіома. Термін «живе» у терміносистемі. Термін та його термінологічна система є взаємообумовленими чинниками: наявність терміносистеми обумовлює існування терміна, у той же час сама система можлива тільки при існуванні релевантного корпусу термінів. Термін - це слово або словосполучення, яке позначає **певне поняття** і характеризується такими диференціальними ознаками (або вимогами), як **системність, точність, однозначність, відсутність конотації та синонімії**.

До термінів належать слова міри та ваги (СМВ). Значення слів міри та ваги, їх зміст канонізується у дефініціях, що їм приписуються. Зміст та межі зазначених слів уточнюються дефініціями. Перший ступінь дефініції вказує на те, що вимірюється (*a definite measure of land, a measure of quantity, a measure of capacity, a liquid measure, etc.*), а другий ступінь співвідносить пояснюваний вимірювач з іншими одиницями вимірювального поля (пор.: *acre – a piece of 40 poles long by 4 broad, bushel – four pecks or eight gallons, ton – 20 cwt., etc.*). Ключовим пояснювальним словом на рівні 1-ї сходинки дефініції виступає **measure** (іноді - **unit, weight**), за якими йдуть слова *length, capacity, quantity, weight, land*.

Чіткість меж можна продемонструвати на конкретних прикладах вимірювачів, використовуючи при цьому умовну символіку: *measure – x, length – a, capacity – b, quantity – c, weight – d, land – e*. Пояснювальна формула значень моделюється так: *x of (a, b, c, d, e)*. Усі досліджувані слова співвідносяться з п'ятьма групами (*a, b, c, d, e*), загальною функцією яких є вимірювання (*x*). Пор.: *acre – xe, bale – xc, barrel – xb, chain – xa, dram – xd*. Друга сходинка дефініції вказує на чіткість семантичних меж слів, є виразником числових констант, показником співвідношень одиниць системи. (Пор.: *a yard – 16 ½ feet, stone – 14 pounds, span – 9 inches, etc.*).

Ще 2300 років тому Платон зазначив, якщо з будь-якої науки виключити математику, вимірювання та вагу, то в ній залишиться зовсім небагато після

цього. Точність та однозначність слів міри та ваги приписуються їм прийнятими у суспільстві договорами, постановами, статусами, законами, про що свідчать стандартизація еталонів вимірювання. Числові маркери точності цих слів не є стабільними на вертикальному зрізі мови. Відсутність синонімів у вимірювальній лексиці пояснюється чіткістю її семантичних меж. Явище синонімії не може бути притаманним точним вимірювачам, оскільки їх зміст є ідентичним лише самому собі. У цьому відношенні слова-вимірювачі уподібнюються цифрам. Так, два може бути виражено будь-яким набором цифр, що у сумі дають два ($2=1+1$; $2 = 0,5+1,5$ і т.д.), але це не означає, що 2 дорівнює 1; 0,5; 1,5. Так, вимірювач *foot* може бути виражений в дюймах, ярдах ($1 \text{ foot} = 12 \text{ inches}$; $1 \text{ foot} = 1/3 \text{ yard}$) і т.д., але пояснюваність змісту одних слів-вимірювачів іншими словами не означає їх синонімічності. Слово *yard* не є синонімічним слову *foot*, а *foot* – слову *inch*. Десинонімічність цих слів є прозорою з їх дефініцій.

Пор.: *foot* – a measure of length, 12 inches;

yard – a measure of length, 36 inches;

inch – a measure of length, 1/12 foot.

Як свідчать дані дефініції, числові константи вимірювачів *foot*, *yard*, *inch* не каузують їх синонімізації, хоча кожен з них можна пояснити за допомогою іншого.

Семантичними компонентами слова виступають предметно-логічне (денотативно-сигніфікативне) та емоційне значення. Якщо перше співвідносить слово з поняттями, предметами, відношеннями між ними, то друге вказує на ставлення мовця до референтів та суб'єктивну оцінку. Емоційне значення тісно пов'язане з предметно-логічним значенням, домінує над ним, витісняє його та може бути витісненим. Останній випадок корелює зі словами міри та ваги, предметно-логічне значення яких, витісняючи емоційне значення, вказує на поняття, що позначається терміном (пор.: *a yard* – a measure of length, *a ton* – a unit of weight, *quart* – a measure of capacity) і на співвідношення з іншими

термінами вимірювальної системи (пор.: *yard – equal to three feet or thirty-six inches, a ton – generally 20 cwt, quart – one fourth of gallon or two pints*).

Деемоційність слів міри і ваги, їх десинонімічність, детермінуються системністю, точністю та однозначністю досліджуваних слів. За межами вимірювальної лексики слова міри та ваги, детермінологізуючись, мають потенційну здатність вступати до синонімічних рядів, набувати емоційності.

До слів-термінів висувуються вимоги не лише зі сторони змісту (системності, однозначності, точності значення), але також і з боку їх форми.

Більша частина досліджуваних слів (34%) є компресованою за своєю структурою. Винятком є слова: *hogshhead, hundredweight, furlong*.

При «виході» з термінологічного мікрополя слова міри та ваги підлягають процесу генералізації, набувають узагальненого значення, втрачають чіткість семантичних кордонів, системність, точність, однозначність, які вони мали при позначенні точного вимірювального плану. Обсяг їх значення стає ширшим, зміст – біднішим. Якщо на параметрах точної вимірювальної лексики досліджувані слова характеризуються ригористичною дефініцією *a + measure + of + (length, capacity, weight, land, quantity)*, утворюють при цьому п'ять тематичних рядів слів, то на «виході» з поля кількості вони утворюють два ряди слів для позначення невизначеної кількості «багато-мало». Сфера вживання слів-вимірювачів на «виході» з терміносистеми значно розширюється. Пор.: *tons of witnesses, tons of literature, acres of people, acres of European history, acres of lace, ounce of love, a scruple of prudence, inch of will, inch of liberty, ell of sleep, a dram of learning, loads of friends, a pound of pardon, loads of logic, tons of people, a barrel of fun, a peck of troubles*.

Не всім термінам, на відміну від СМВ, «везе» з точним числовим наповненням. Семантизація метазнаків діагностується їх причетністю до відповідних терміносистем. Семантика, наприклад, лексеми *humour* (на позначення одноіменного поняття) експлікується не дефініцією, а низкою

синонімів, дистанція між якими вираховується за формулою: $D = 1 - \frac{2q}{A + B}$

(q – спільні значення корелюючих слів, A+B – сума їх значень [3:32-34].

Дистанція між алонімами змінюється в залежності від суми спільних значень. Так, при збільшенні спільних значень семантична дистанція між алонімами зменшується. Пор. слова *humour and amusement* q=3, A=7, B=5.

$$D = 1 - \frac{2 \times 3}{7 + 5} = 1 - \frac{6}{12} = 0,5 \text{ (див. табл.)}$$

СЕМАНТИЧНІ СХОДЖЕННЯ ТА РОЗХОДЖЕННЯ АЛОНІМІВ HUMOUR

Алоніми / множини	humour	amusement	funny	cheerful	queer	strange	ridiculous	difficult	happy	absurd	unreasonable	mind	opinion	liquid	puzzling	remarkable	unaccustomed	doubtful	unwell	troublesome	bright	wellsuited	judgment	odd	laughable
множини	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26
Humour	+	+	+				+					+		+											+
Amusement		+		+					+			+													+
Funny		+	+		+	+		+																	
Cheerful				+					+												+				
Queer					+	+												+	+					+	
Strange					+										+	+	+								
Ridiculous						+	+		+	+															
Laughable		+					+																		+
Difficult								+												+					
Happy									+													+			
Absurd										+	+														
Unreasonable										+	+														+
Mind												+	+												
Opinion												+	+												
Liquid														+											
Puzzling															+										
Remarkable																+									
Unaccustomed																	+								
Doubtful																		+							
Unwell																			+						
Troublesome																				+					
Bright																					+				
Wellsuited																						+			
Odd																								+	

При зменшенні кількості спільних значень семантична дистанція між алонімами зростає. Пор. слова *humour, liquid*, їх q = 1 (liquid)

$$D = 1 - \frac{2 \times 1}{7 + 1} = 1 - \frac{2}{8} = 0,75.$$

Відсутність спільних значень (q) вказує на семантичне розходження, наприклад *humour and puzzling* ($q=0$). Пор. $D = 1 - \frac{1 \times 0}{7 + 1} = 1 - 0 = 1$.

Виявлення семантичних дистанцій між словами зазначеного поля об'єктивує наявність парадигми ядерних та периферійних алонімів зазначеної категорії.

До слова *humour* тяжіють алоніми *amusing* = 0,5, *funny* = 0,66, *laughable* = 0,8, *liquid* = 0,75, *mind* = 0,75. Алонім *liquid* "рідина в крові" етимологічно нагадує про витoki *humour*.

Конгруентному перекладу сприяє осмислення фактора дискурсивного середовища, режиму та стилю – їх етносоціолінгвокультурного буття. Переклади бувають різними за формами, видами, позначенням метазнаків. У науковій літературі вживаються різні номінації трансляторських пошуків (секондарних, похідних). Пор.: *адекватний*, *еквівалентний*, *відповідний*, *точний*. На часі перевага надається термінам *адекватний* (англ. *adequate*) та *еквівалентний* (англ. *equivalent*). Інколи вживається метазнак *точний* (англ. *exact*). Інноваційним є термін *конгруентний* (англ. *congruent*) syn. *corresponding*. Дефініції зазначених термінів не включають числових компонентів (на відміну від СМВ та числівників). Стабільними тут виступають синоніми (алоніми), множинники, лексико-семантичні варіанти. Пор.: *adequate* ↔ *equal*, *enough* (2); *equivalent* ↔ *equal* (1); *corresponding* ↔ *agreeing*, *similar*, *equal* (3); *exact* ↔ *strict*, *correct*, *no mistakes* (3). Скалярне відношення цих метазнаків (від 0 до 1) за формулою семантичної дистанції $D = 1 - \frac{2q}{A + B}$, виражається наступним чином:

$$D. \textit{adequate} :: \textit{equivalent} = 1 - \frac{2 \times 1}{2 + 1} = 0,4; D. \textit{adequate} :: \textit{corresponding} = 1 - \frac{2 \times 1}{2 + 3} = 0,6; D. \textit{adequate} :: \textit{exact} = 1 - \frac{2 \times 0}{2 + 3} = 1.$$

Скалярна дистанція *adequate* та *equivalent* (0,4) свідчить про адгерентність цих термінів у перекладознавстві. Скалярна дистанція між

adequate та *corresponding* зростає до 0,6. Терміни *adequate* та *exact* нерелевантні між собою з огляду на їх полярну дистанцію (1).

Кожна одиниця мови (слова, фразеологічне словосполучення, репродукований текст) як семіотичний знак має притаманну йому семантику, прагматику та синтактику. Знак оригіналу перекладається знаком транслятора при умові збереження семантики, прагматики та синтактики корелюючих одиниць – повна еквівалентність. Часткова еквівалентність спрацьовує при семантико-прагматичній відповідності корелюючих одиниць. Таким чином, адекватний переклад свідчить про відповідність глибинного смислу, що досягається конгруентністю, діадою семантики та прагматики.

Формалізація семантики термінів сприяє розпізнанню їх тенденцій продукування, причетності до певних терміносистем та відмінності з нетермінологічною лексикою. Розмитість або лакунованість числової параметризації термінів препапує труднощі їх трактування у різних доменах. Часові параметри термінів визначаються статусами, законами соціуму, з одного боку, та лінгво-культурними досягненнями носіїв мови, з іншого. Як секундарні одиниці терміни акліматизуються у термінологічній «оселі», яку з часом вони покидають, «виходять із неї на прогулянку», на простори минулого буття, міняючи при цьому функцію спеціалізації на генералізацію.

Література

1. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики.– К.: Академія, 2004. – 344с.
2. Кияк Т.Р. Мови для спеціальних цілей як об'єкт лінгвістики / Науковий вісник Чернівецького університету / Вип. 441-443. Германська філологія / Зб.наук.праць – Чернівці: ЧНУ, 2009. – С.33-36.
3. Кобякова І.К. Креативне конструювання вторинних утворень в англomовному художньому дискурсі / Монографія . – Вінниця: Нова книга, 2007. – 128 с.
4. Левицкий В.В. Семасиология. – Винниця: Нова кнyга, 2006. – 512 с.

5. Швачко С.О. Слова міри і ваги: лінгвокогнітивні аспекти. – Суми:Вид-во СумДУ, 2008. – 132 с.